KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Petrőczi Kata Szidónia verseinek kronológiája

Petrőczi Kata Szidónia kutatóinak nem túl népes tábora Thaly Kálmántól napjainkig hallgatólagosan úgy kezeli a költőnő verseit ránkörökítő nyolcadrét, piros kötésű könyvecskét, mint amelyet bénulásáig Petrőczi Kata írogatott, időről időre belejegyezve újonnan szerzett énekeit, amelyek így keletkezésük pontos sorrendjét is tükrözik, tehát módot adnak a költőnő gondolati-költészeti fejlődésének időrendi vizsgálatára. Sólyom Jenő élesen bírálja ezt az eljárást.[1] Valóban, ha nincs *egyéb* érvünk a kronológikus sorrend hitelességére, mint az, hogy a költőnő *nyilván* időrendben írta össze verseit, akkor egyet kell értenünk Sólyom Jenővel. Ennek a nézetnek ugyanis *ilyen formájában* nincs más támasztéka, mint az, hogy a verseskötet Petrőczi Kata Szidónia kezétől származik; ezellen azonban a kézirat és a költőnő leveleinek tanulságai szerint legalábbis súlyos kételyeknek kell felmerülniük.

Petrőczi Kata Szidónia irataiból, amelyek különböző családi levéltárakban szétszóródva találhatók, s mindmáig nem kerültek publikálásra, 9 levelet sikerült megvizsgálnom. 8 levél szövege, címzése és aláírása egyazon kéztől származik, s ez már önmagában is azt valószínűsíti, hogy a költőnő saját kézírásáról van szó. Nehéz volna ugyanis elképzelni a művelt, kegyességi és hitvitázó műveket fordító, versíró Petrőczi Katáról, hogy 12 év alatt az ország legkülönbözőbb tájain írt 8 levélből egyet se írt volna alá személyesen, még a nagyon bizalmas hangú és indítékú leveleket se, holott e korban már nem volt ritkaság a nők által saját kezűleg írt levél. Saját kézírásával kedveskedett férjének már az 1639-ben elhunyt Csákyné Forgách Éva is, a XVII. század végén pedig már több főrangú hölgy is saját maga írja a leveleit, például a kortárs költőnő, Rákóczy Erzsébet vagy Nádasdyné Thököly Mária, Petrőczi Kata unokatestvére. Végképp eldönti a kérdést egy 1708-ban, már a költőnő bénulása után keletkezett levél, amelynek csupán a búcsúzó formulája és aláírása egyezik meg a betegsége előtt írt 8 levél írásával. Ez az aláírás és következésképpen a korábbi 8 levél is minden bizonnyal Petrőczi Kata Szidóniától származik.

E levélszövegek 1—2 oldal terjedelműek, és meglehetősen nagy időszakot ölelnek föl (1683—95), tehát módot adnak arra, hogy belőlük következtetéseket vonjunk le írójuk írásképét, helyesírási és nyelvjárási szokásait illetően. E sajátosságok közül a verses kézirattal való összehasonlításban a következő jegyek mutatkoztak szignifikánsnak:

A) a költőnő írásmódjára jellemző

A 8 autográf levél mind a levélszövegben, mind a címzésben és aláírásban azonos, apróbetűs, gyorstempójú, dőlt írással íródott, rövidítéseket csak a Ngod, Kgld szavakban használ. Nevét Petröczj Kata Szydonia (kétszer Petröczy, egyszer Szjdonia) alakban írja alá. Két akrosztichonos versének betűi is ezt az írásmódot adják: ...ČZI KATA SzIDONIA és PETRÖCZI KATA SzIDONIA.

B) a költőnő betű- és hangjelölésére jellemző

Az sz = β, az ss = ß betűformákat használja.

A palatálisok a gy kivételével csaknem mindig mássalhangzó + j alakban szerepelnek (nj, tj, lj).

Az á, é gyakrabban á, é alakban szerepelnek, de előfordul a, e is, szabályosság nélkül.

[1] SÓLYOM Jenő: Petrőczy Kata Szidónia. Kézirat (dr. FABINY Tibor közléséből).

Az ő, ű, í hosszú magánhangzók mindig pontalakú ékezettel, az ó rendszerint o alakban szerepel, kivéve az ol hangkapcsolatot (l. alább).

C) a költőnő nyelvjárására jellemző

nyílt ejtési tendencia: í = é (ém, néntsen), i = e (esmerteti, mend), o = a (mastan, Segesvárat, bizonitam), ü = ö (edgyött, bűnönkért, együgyö, köldi).

közepes erősségű í-zés (itiletire, szeginj, kiszitet, mizes, pinz, arnjik).

o-zás az a helyén (tendenciaszerűen; pl.: bizonjol, uramot, bizodalmom, bizodalmasson, ujobban).

l előtti ó-zás (tendenciaszerűen; pl.: vólt, tóldani, parantsól, szólgál, udvaról, hólnap).

A Petrőczi Kata Szidónia verseit ránk hagyományozó verses kézirat ugyanezeken a területeken más sajátosságokat mutat. Mint ismeretes, a verses kézirat, amely az 1870-es évektől 1951-ig lappangott, Petrőczi Kata verseit két kéz lejegyzésében örökítette ránk, 36 verset az 1., 9 verset a 2. kéz írásában. Thaly Kálmán, majd nyomában Antalffy Endre és mások a kézirat első részét Petrőczi Katának, a másodikat valamelyik leányának tulajdonították. A versek szövegének kialakításában azonban közreműködött egy javító is, aki alaposan átformálta az 1. kéz által írt szöveget. Fennmaradt továbbá egy bejegyzés a kézirat borítólapjának belső oldalán a következő szöveggel: „Petrotzi Kata Sidonia tulajton kezevel irt Enekei".

Az idézett bejegyzés nem származhat a költőnő kezétől. A lehetőséget kizárja a költőnőétől eltérő, szálkás írásmódja és a névírás formája (Petrotzi).

Az 1. kéz helyesírási és nyelvjárási szokásai is eltérnek a költőnőéitől. Betűi gömbölyűek, nagyalakúak, erősen díszítettek, az írásmód álló, lassú, kalligrafikus. Igen kevés ékezetet használ, az ö hangot csaknem mindig o-nak, az ü hangot többször u-nak írja, nem ismeri a β és ß betűket. Ritkán fordul elő nála az-i-zés és az l előtti ó-zás, nemigen őrizte meg a nyíltejtési tendenciát (például a sajátos ém 'ím' szóalakot én-nek értelmezte és írta; sűrűbben csak az o = a változásra vannak példái). Viszonylag sok rövidítést használ (nazálisok, betűkettőzés, -nak, -nek ragok esetén).

A helyesírási és nyelvjárási eltéréseknél azonban jóval súlyosabban esnek latba a tartalmiak. A másoló nem végzett gondos munkát, vagy nem tudta jól elolvasni az előtte fekvő írást: szavakat, sőt egész kifejezéseket nem ír le vagy rosszul ír le (szabalni szabadulni helyett, bajad bágyad helyett, kedvére kedvén helyett, szívemet éltemet helyett stb.), a szótagszámot pedig sorozatosan elrontja azáltal, hogy az *és* és *s* kötőszavakat nem a megfelelő alakban használja. Ezeket a hibákat nem követhette el a költőnő.

Az említett részt, az 1—36. verseket ezután egy másszínű tintát használó kéz gondosan átjavítgatta. Kiigazította a megromlott szótagszámokat, pótolta a hiányzó kifejezéseket, nótajelzéseket, kijavította az értelemzavaró hibákat (tulajdoníthatván > tulajdoníthatom, lábad > lábat, szakad > szakat), kihúzta illetve törölte a kétszer írt szavakat, sorokat, sőt, kiigazított olyan változtatásokat is, amelyek sem tartalmi, sem szótagszám-romlást nem idéztek elő (bura > bumra, siratván > siratom, lám > im, ő > mert, én > ém 'im').

Önként adódik a feltételezés, hogy ha nem is a leíró, de a javítgató maga a költőnő volt. Alátámasztanák ezt az sz = β írása és a nyelvjárási jelenségek egy része: a javító többször í-ző alakra javította az 1. kéz é-ző leírását (íri, víre, fertelmessígimet), az l előtti o-kra többnyire kitette az ékezetet (óltalom, dólga, vólta, hóltom); ám átjavítgatta a költőnőnél és az 1. kéz írásában egyaránt meglevő a helyetti o-zást (sorsomat > sorsomat, gyakron > gyakran stb.), a palatálisok j-s írását (szegénj > szegény, veszélj > veszély stb.) is, az ékezeteket pedig mindig vessző alakban pótolta (kőnyves, győtrőm). A félbeszakadt 4. verset sem egészítette ki, bár a lap verzója üres. Tehát a javító sem azonosítható a költőnővel, de az ő kezében még ott volt a költőnő verseinek egy példánya, ami lehetővé tette a szövegpótlást és a tartalmi javításokat.

A javító a maga szálkás írásával igazodni kívánván a leíró nagyalakú betűihez különálló, ritkás betűkkel jegyezte be a maga javításait, pótlásait, így nincsen képünk az ő összefüggő, folyamatos írásmódjáról. Ezért lehetséges, de nem bizonyítható, hogy ő írta a borító belső oldalának bejegyzését. Ilyen körülmények között a „tulajdon kezével" kifejezés csak azt jelentheti, hogy az énekeket valóban Petrőczi Kata *írta*, — de nem ő *írta le*.

A 2. versíró kéz helyesírása és nyelvjárása jórészt megegyezik a költőnőével, s az írás képe, bár nem teljesen azonos a levelekével, nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy ezt a 9 verset maga a költőnő írta be a kötetbe, s írását csupán előrehaladottabb kora vagy betegsége módosította kissé (betűk dőlésszöge, lágyabb vonalvezetés; az 1708-as levél aláírásával való összevetés nem bizonyító erejű, mert a névaláírás „konzerválódik", csak kevéssé követi az írás változásait). Ha így is van, a versek túlnyomó többsége nem Petrőczi Kata kezétől származik, tehát *ez nem volt a költőnő által folyamatosan vezetett lírai napló*. Ezért jogos a kérdés: vannak-e érveink mégis annak bizonyítására, hogy a kötet megőrizte a versek keletkezési rendjét?

Sólyom Jenő ezt a lehetőséget eleve kizárja, és leszögezi: „A gyűjtemény nyilvánvalóan tartalom szerint csoportosítja a verseket."[2]

Végigpillantva a ránk maradt 45 vers tartalmi megoszlásán ez a csoportosítás egyáltalán nem látszik nyilvánvalónak. Petrőczi Kata Szidónia kicsiny verses életműve viszonylag kevés típust, költői alapállást képvisel, ezek azonban a kéziratban nem sűrűsödnek csoportokba:

artalom	*versek száma*
ima önmagáért	1—2., 5., 13., 31—32—33—34—35., 38., 44.
ima hazájáért	37., 39.
panasz sorsa miatt	3—4., 6—7., 14—15., 18., 20—21., 23—24., 26—27—28., 40.
panasz a szerencse állhatatlansága miatt	8—9—10., 16., 19.
panasz férje hűtlensége miatt	11—12., 17., 25., 29—30.
a hitvesi szeretemről	22.
betegségről, halálról	36., 42—43., 45.
a múlandóságról	41.

A tartalmi megoszlás mindössze két nagyobb blokkot mutat, az ima (31—35.) és a panasz (20—21., 23—24., 26—28.) típusaiban, a költőnő két legkedveltebb témájában. Nem tapasztalható csoportosítás sem hangulat, sem forma, sem más külön szempont szerint sem.

Meg kell tehát vizsgálni, hogy a versek tartalma megengedi-e a kronológikus sorrend feltételezését.

A versek ritka konkrét megnyilatkozásai és a Petrőczi Katáról kialakítható korántsem hézagtalan életrajz több ponton fedik egymást. Az egyezések közül kettő köthető pontos dátumhoz, mindkettő a férj, Pekry Lőrinc személyével kapcsolatban.

5. sz. versében a költőnő Istenhez könyörögve védelmet kér egy meg nem nevezett hatalmasság ellen maga és raboskodó férje számára:

5/6 . . . .Javunkat el osztvan mindentől megfosztvan
Azzal gyötör engemet
Hogy fogsagba tartja nagy vasba jartatja
Tőled rendelt Fériemet.[3]

Már a költőnő első kutatói is — teljes joggal — Pekry 1686-os rabságában keresték az utalás magyarázatát. Pekry Lőrincet, Thököly Imre ifjúkori barátját és tanulótársát éppen Thökölyvel való rokonsága és bizalmas barátsága sodorta súlyos gyanúba, majd életveszélybe az erdélyi politikának és Teleki Mihály céljainak változásával. Az 1681-es soproni országgyűlésen a Habsburgoktól nyert rendi engedmények után ugyanis jelentős mértékben csökkent Thököly társadalmi bázisa, s 1682-ben a külpolitikai helyzet alakulása is a bécsi udvarnak kedvezett. Mindez arra késztette Telekit, hogy a felvidéki és partiumi kurucok támogatása helyett a császári hatalom felé orientálódjon. 1686-ban már arra is elég erősnek érezte magát, hogy leszámoljon a gyengülő török hatalom védencével, magával Thökölyvel. Az erdélyi országgyűlés megfosztotta Thökölyt vagyonától, s mikor a kuruc király beütött Erdélybe, megpróbálták elfogni. Thököly azonban hírt kapott a készülő eseményekről, és júliusban elhagyta Erdélyt. Menekülése legalább arra alkalmat adott, hogy az augusztusi országgyűlésen összeesküvés miatt vádat emeljenek Thököly hívei, Pekry és Daczó János ellen. Az országgyűlés augusztus 21-én Pekryt átadta a fejedelem hatalmába, szabad ítélkezésre. Augusztus 25-én Apafi megkegyelmezett az életének, de szabadságát nem adta vissza.[4]

Nem tudni, Pekry folyamodott-e végső kétségbeesésében Telekihez vagy felesége, sőt, Petrőczi Kata verseinek tanúsága szerint az is lehetséges, hogy Teleki maga ajánlotta föl, hogy — vagyont érő jószágok átengedése árán — szabadon bocsátja:

[2] *Uo.*

[3] A versidézeteknél a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában őrzött verseskönyv szövegét használom, megtartva a kéziratról készült másolatok kiadásának vers- és strófaszámozását (HARSÁNYI István—GULYÁS József: Petrőczy Kata Szidónia versei. ItK 1915.).

[4] Az erdélyi politika változásairól és Pekry sorsáról lásd: Magyarország története (szerk. MOLNÁR Erik). I., Bp. 1964.; Cserei Mihály Históriája. Pest 1852.; SZILÁGYI Sándor: Erdélyország története. I—II., Pest 1866.; MHH.III. 18. köt.

5./8 ...Sokszor hogy már szolgált, vét ismég akadalt
S igen ajanlja magat
Hogy magszabaditja de meg hosszabitja
Szeginy szólgad rabságat.

A későbbi (1693—96-os) per vallomásai szerint[5] hatalmas pénzösszeget és nagy birtokokat adott át Pekry Telekinek. A költőnő Istenhez intézett fohászkodásában ezt sem mulasztja el fölróni a meg nem nevezett ellenségnek, sőt mint az isteni irgalom jelét, férje szabadsága mellett elcsalt jószágaikat is kéri Istentől:

5./14. Szabadicz férjemet bünös kis férgedet
Ez hatalmas kezéből
Ad meg szabadságát és minden joszágát...

Pekry 1686. november 14-én szabadult ki fogságából. Az idézett versnek tehát 1686 augusztusa és novembere között kellett keletkeznie.

A másik, megközelítő pontossággal időhöz köthető mozzanat a férj hűtlensége. Az emiatt panaszkodó vagy erről filozófálgató versek között 3—4 van, amely konkrét élményből fakadt, ezek közül kettő szól magához a férjnez (12. és 25.), egy pedig töredékesen megőrizte Pekry nevét a versfőkben (11.). A kéziratnak egyébként ez a legjobban megviselt része, a kiszakadt első lapot vagy lapokat nem számítva csak itt hiányoznak részek, de itt 3 helyen, azaz legalább 3 levél; egy 3 Balassi-strófából álló verset pedig valaki olvashatatlanná tett.

A versekből jórészt rekonstruálható a keletkezés háttere, a házastársak marakodásának sok mozzanata: az asztal alatti jelenet, a csókolózáson kapott férj, Pekry mentegetődzése majd haragja. Az is kiderül, hogy a meg nem nevezett asszony, aki egy télen náluk tartózkodott, rokona volt Petrőczi Katának; céloz erre a 12. vers, nyíltan kimondja a 17., „melljet szerzett midőn maga kőzel valo vire miát szenvedet elviselhetetlen súlyos kereztet":

17./1. Vérembül származot Jai halálos mérgem
Vérem miát Ujul oránként Inségem
Vérem oka hogy fogy az én egességhem
Mert miátta megunt ki vólt remenséghem.

E versek párhuzamba hozhatók Pekrynek egy 1690. május 19-én írt levelével, amelyben Pekry mintegy mentegetőzik a róla elterjedt pletykák miatt. A levél szerint egy ideig valóban náluk tartózkodott Apponyi Miklósné, Petrőczy Kata rokona, akinek Pekry volt segítségére egy pőrös ügyben — persze puszta emberségből: „Prókátorai nem lévén az mint lehetett, magam segítettem a dolgát, eléggé mocskolódott is az a rossz asszony (ti. Kata—S. M.), hogy nekem szeretőm az az asszony, valóban rútul voltunk az asztal fölött..."[6]

Pekry levele mint a közelmúlt eseményéről beszél Apponyiné vendégeskedéséről, ha tehát — a versek tanúsága szerint — télen tartózkodott náluk a szép rokon, akkor ez csak 1689—90. telén történhetett. Ennek megfelelően a hűtlenség konkrét élményét megfogalmazó 11. és 12. vers körülbelül 1690 első hónapjaiban íródott; a többi, a hűtlenség tényét már csak távolabbi, elmúlt emlékként emlegető vers a házastársak közötti megromlott viszony későbbi terméke, akár úgy, hogy a mélyen vallásos és önmaga becsét nagyon jól ismerő Kata évekig nem tudta megbocsátani férjének a ballépést, akár úgy, hogy Pekry tetézte újabbakkal bűnlajstromát. De bár a hűtlenség motívuma minduntalan vissza-visszatér e versekben, ezeket nem tudjuk időhöz kötni, noha van köztük olyan, amely konkrét eseményhez kapcsolódik, például a 22., amelyet férje elutazásakor írt, vagy a 25., a „Szemfényvesztő versekre való Repplica", a Pekry versére adott verses válasz.

E két meghatározott időpont (1686 és 1690) mellett van még egy, amelynek esetében megállapítható legalább a terminus ante quem. Ez a 33. vers, amelynek szövegében előfordul egy utalás Pekry hitehagyására az Istenhez szóló könyörgés formájában:

33./6. A ki oka bumnak gyakor siralmomnak
Fordiczad annak szivét
Hozzad hogy meg terjen...

[5] SZÁDECZKY Lajos: Gróf Pekry Lőrinc levéltára. Száz. 1908. 321—322.
[6] Pekry levelét idézi ANTALFFY Endre: Petrőczy Kata Szidónia élete és munkái. Bp. 1904. 52. Magát a levelet nem sikerült megtalálnom.

A református hitben nevelkedett Pekry Lőrinc akkor katolizált, mikor Teleki útját egyengetve 1689-ben Erdélyből Magyarországra, majd Bécsbe távozott,[7] s ott Eszterházy Pál és második felesége, a rokon Thököly Éva vette pártfogásba. Az ő segítségükkel, a Habsburg-politikának köszönhetően rövid idő alatt szédítő ívű karriert futott be. Úgy tűnik azonban, nemcsak Petrőczi Kata ítélte el férje lépését (ekkor fordítja le és adja ki J. F. Mayer egyik hitvitázó művét); Pekry későbbi megnyilatkozásai azt mutatják, ő maga sem fogadta el őszinte szívvel a pápista vallást. Mihelyt lehetett, mihelyt kuruccá lett, visszatért református hitére. Ez újabb pálfordulását előkészítette azonban családi életük tragédiája: egyetlen felnőtt kort megért fiúk 1700-ban vadászaton bekövetkezett halála.[8] E megrázkódtatásról tanúskodik 1700. július 20-án írt vagyoni végrendelete: „Az Úristen az én bűneimért az én szemem gyönyörűségét és szivem örömét, az fiamat elvevé . . ." Augusztus 3-án ehhez egy ún. morális végrendeletet csatol, amelyben bevallja, hogy a pápista vallást csak színleg vette föl, s bár hamar megbánta, mindezideig nem mert visszatérni „a pápista vallásnak mostani virágzó nagy állapotja és annak oltamazó nagy rendeitől való félelem miatt"; ehelyett feleségét kötelezi, hogy gyermekeit az ő halála esetén se engedje katolikussá lenni.[9]

Pekrynek erről a benső megtéréséről a feleségnek mindenképpen tudnia kellett, tehát az a vers, amely Pekrynek az Istenhez való téréséért könyörög, minden bizonnyal 1700 júliusa előtt keletkezett.

A versekben akad még néhány utalás illetve sajátosság, amelyekből körül lehet határolni a keletkezés idejét, ezek azonban csak megközelítő érvényűek, ezért csupán tájékozódásra szolgálhatnak.

Az egyik ilyen sajátosság életrajzi természetű.

Ismeretes, hogy Petrőczi Kata Szidónia édesapja a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt 1670-ben felvidéki otthonából Erdélybe kényszerült menekülni, a Wesselényiné Bakos Zsuzsánna gondjaira bízott gyermek Kata pedig Wesselényi László egész családjával együtt Lengyelországba került, innen pedig csak Pekry Lőrinc feleségeként tért vissza. A jelek szerint nevelőanyjához nem fűzte őt bizalmas szeretet: sohasem bocsátotta meg neki, hogy egyet-mást fölhasznált a rábízott Petrőczi-javakból. Nyilván az ifjúkori sértettség miatt vállalkozott Kata 1694-ben, mihelyt biztos hatalmat tudott a háta mögött, egy hosszú, 13 évig tartó perre nevelőanyja ellen;[10] ha szerepet játszott is ebben Pekry Lőrinc mohó vagyonszerzési törekvése, nyilván nem történt Kata akarata ellenére. Nagyon valószínű tehát, hogy a felnőtté serdült Kata szabadulni igyekezett nevelőanyja gyámsága alól, házasságában a „csöndes révet", a nevelőanyjának kiszolgáltatott gyámleány ingatag helyzete után a vagyoni-személyi biztonságot kereste. Levelei tanúsága szerint keserves csalódásokat kellett elszenvednie. Csalódott talán magában Pekry Lőrincben, talán az erdélyi állapotokról táplált hitében; mindenesetre már két évvel házasságkötésük után levelekkel ostromolja Teleki Mihályt, amelyek arról tanúskodnak, hogy nem érzi jól magát Erdélyben, hanem bármi áron szeretne a Felvidékre, bátyja, Petrőczi István és unokatestvére, Thököly Imre közelébe jutni: „Isten utan énnékem szeginj idegennek ebben az hazába gyamolom, és bizodalmom töb néntsen kglmednél, Istenért, és jo szerentséért kérem kgdet Tekintse az Istent az én gyámoltalan alapotomat ne tartson ellent az kimenetelbe hanem szerezen ki benünket . . . tegyen jot velem szeginj gyamoltalan idegennel" — írja 1683. február 15-én, március 17-én pedig már új levéllel környékezi meg Telekit: „Ő kgme (ti. bátyja, Petrőczi István — S. M.) mostanis az mi ki menetelünkröl ir, halvan sokaktol az én sok busulásomat, mivel Uram czak az Isten tudgya az én alapotomat."[11]

Sokszor idézett 3. verse is azt sugallja, hogy „szárnyára kelése", azaz önállósulása, házasságkötése nem hozta meg neki a remélt nyugalmat és boldogságot:

3./1. Siralmas volt tudom az én születésem
Siralmas s árvájul vólt fel-nevelésem
Siralmas s keserves Szárnyomra kelésem . . .

Ennek ismeretében nem tekinthető véletlennek, hogy bár Petrőczi Kata költészetében szinte mindenütt jelen van a boldogtalanság, reménytelenség *állapotának* festése, csak egy ponton, a 4. versben említi *csalódása folyamatát*, önmagára vonatkoztatva a sors fordulását:

[7] Pekry Lőrinc levelei Telekihez, 1689—90. OL Teleki-gyűjt. 14. és 16. d.
[8] ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása. V., Pest 1871. 53.
[9] SZÁDECZKY: i. m. 323—324.
[10] SZÁDECZKY: i. m. 321—322., 419.
[11] OL Teleki-cs. marosvásárhelyi lt. 7. d.

4./5. ...Boldogúlást várván bura jutottam
Idotöl várt reménségben csalattam...
10. Szörnyü bu s gond én szomoru Szivemet...
Földhoz verte kicziny reménségemet...

A sors fordulásáról a későbbiekben csak a szerencse-versekben esik szó, már általánosabb síkon, a Fortuna labilis-téma tartozékaként:

8./3. ...Az álnok Szerentse kegyetlen bilincze
Raitam vagyon jól látom...
4. ... Minden örömemet várt reménségemet
Mert bánatra forditya,
Valamit el kezdek semmit nem végezek
Bóldogul, mert el rontya.

Ha tehát a forgandó Szerencse alakjától függetlenül csak a 4. versben, a keserves szárnyrakelését sirató 3. vers tőszomszédságában esik szó arról, hogy valamilyen reményében csalódott, akkor nem túl nagy merészség összefüggésbe hozni ezt az 1683-ban írt levelekből áradó csalódottság, egyedüllét hangulatával, és legalább kérdőjelesen 1683-ra tenni a 4. vers keletkezését.

A másik tájékozódási lehetőség stilisztikai sajátosságokból fakad.

Nem érintve most azt a nagyon messzire vivő kérdést, mennyiben tekinthető Petrőczi Kata Szidónia költészete manieristának, barokknak vagy egyébnek, annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy a barokkos *stilisztikai* vonások nem egyforma sűrűségben foglalnak helyet a versekben. Ez a sajátság különösen a szóanyag tekintetében szembeötlő.

Petrőczi Kata műveltségi forrásai a kor műköltői átlagához képest szerények. Bizonyíthatóan ismerte az egyházi irodalmat, Balassit, Rimayt, Nyékit, a XVII. századi főúri verselőket és főleg a XVII. századi népszerű közösségi énekkincset. Csaknem teljesen hiányzik viszont költészetéből a klasszikus mitológia, említéseinek többsége az adott nyelvállapotban a művelt köznyelv része volt (Fortuna, Echo, nimfák, múzsák párkák), vagy pedig származhatott másodlagosan valamely korabeli irodalmi műből (Titius, Orfeus). De még ezek az elemek is mindvégig megmaradnak idegen testnek a költészetében, s csupán néhány szomszédos versre összpontosulnak:

mitológiai utalás	versszámok						
labirintus	8.	9.					
Fortuna		9.					
Titius			10.				
nimfák				18.			
Orfeus				18.	20.		
Eurydice					20.		
Proserpina					20.		
Echo					20.		
múzsák					20.		
párkák						21.	40.

Hasonló módon csoportosulnak a barokk képzőművészet által kedvelt állatalakok is:

állatalakok	versszámok					
viperakígyó	4.		20.			
skorpió		8.				
tigris			20.		29.	
sárkány			20.			
oroszlán			20.			41.
„erdei vadak"			20.			
„repülő madarak"			20.			
„cet és más halak"			20.			
juh					37.	39.
farkas					37.	

(e két utóbbi két bibliai ihletésű, történelmi tematikájú versében bukkan föl.)

Ezek a stílusfordulatok láthatólag igen erősen tömörülnek a 20. versben. A vers stílushatását fokozza a természetnek és a csodaszörnyeknek megszólítása, amely sehol máshol nem ismétlődik meg Petrőczi Kata költészetében:

20./3. Szánnjatok kősziklák erdók kies pusták
Bankogyatok én rajtam...
Mezők szép viragi vizek fris folyasi
Könyvezetek én rajtam.
5. Oh könyörületlen kemény és kegyetlen
Tigrisek és Sárkányok
Méltó siralmimon szörnyü fajdalmimon
Néktek is oroszlanyok
Essék meg szivetek áragjon könyvetek
Mérges Vipera kigyók.

Természetesen sem ilyen, sem másféle pusztán formai kritériumok nem elegendők arra, hogy egy versről vagy különösen egy költőről bebizonyítsuk egy bizonyos stílushoz tartozását, célunk azonban nem is ez volt. Mindenesetre nem lehet véletlen a stílusfordulatok ilyen arányú koncentrálódása; ezt látva arra kell gondolnunk, hogy a költőnő versében tudatosan utánozni kívánta már irodalmi művek stílusát, vagyis olyan környezetben élt, ahol az említett csodaszörnyeket képen láthatta, vagy hallhatott, olvashatott róluk, s ahol a mitológia ismerete természetes volt. Végigtekintve Petrőczi Kata Szidónia életútján és rokonainak, ismerőseinek körén, erre csak felvidéki tartózkodása idején kerülhetett sor. Petrőczi Kata felnőttként első ízben 1690-ben járt a Felvidéken, Bécsbe készülő férjét elkísérte Teplicéig. Bizonytalan hosszúságú itt töltött idő után 1693-ban már ismét Erdélyben van. Másodszor 1694–95 között időzött a Felvidéken. Besztercéváralján telepedett le, de megfordult Pozsonyban és talán Bécsben is.[12] A társaság, amellyel itt kapcsolatot tartott, művelt, irodalomhoz értő és részben irodalmat művelő emberekből állt. Közéjük tartozott sógornője, Petrőcziné Révay Erzsébet, akinek nevéhez egy imádságoskönyv és több vers fűződik; Eszterházyné Thököly Éva és írogató férje, valamint a jótékonykodásáról ismert Osztrosithné Révay Kata Szidónia. Találkozhatott a színes egyéniségű költőnővel, Erdődyné Rákóczy Erzsébettel is. Ezekben az időkben Petrőczi Kata belekerült a magyar irodalom egyik ágának, a főúri költők életének fősodrába. E mozgalmas felvidéki tartózkodás azonban csupán 1695 márciusáig tarhatott, ezért lehetséges, hogy az Erdélybe való visszaköltözés után a megváltozott környezetben, kiszakadva ennek a társaságnak a gondolati áramköréből s elmélyülve az „öncélú" irodalommal szemben ellenséges pietizmus eszméiben ez a hatás szinte nyomtalanul elenyészett.

Az elmondottak alapján az antik utalásoktól, barokk csodaszörnyektől hemzsegő 20. vers megírásának ideje 1690–94 közöttre tehető.

Petrőczi Kata Szidónia eszméinek rokonsága a pietizmussal, a XVII. század vallásos kegyességi és misztikus áramlatainak legifjabbikával régóta ismert tény. Tanúskodnak erről prózafordításai (Jóillatú XII Liliom, 1705. és Jó illattal füstölgő igaz szív, 1708.), valamint verseinek egy része, különösen a 31–35. versek imasorozata. Mindmáig kérdés azonban, hogy hol és mikor volt alkalma a költőnőnek megismerkedni a pietizmus eszméivel.

E dolgozat keretei szűkek ahhoz, hogy a pietizmus keletkezésének okait, körülményeit, szerepét akár szülőházájában, Németországban, akár Magyarországon megpróbáljuk fölvázolni, ehelyett csak a számunkra szükséges magyarországi elterjedésének földrajzi és időviszonyaira szorítkozhatunk. Hazánkban leghamarabb az erdélyi szász evangélikus egyházban jelent meg a pietizmus a németországi kapcsolatok révén, Hermann Lukács püspök körlevele már 1693-ban figyelmeztet a „pietista veszélyre", de a kilencvenes évek második felében a világiak pártolásától támogatva fokozatosan terjedt, s 1704-ben már pietista polgármester állt Nagyszeben élén. A Felvidéken a kilencvenes évek második felében jelennek meg első hirdetői a németországi száműzetésükből visszatérő protestáns prédikátorok személyében; az első diákok, akik Hallében, a pietizmus fellegvárában tanultak, a XVIII. század első évtizedében érkeznek vissza Magyarországra. A Dunántúlon még ennél is később kezdődik a pietizmus térnyerése.[13]

[12] Pekry levele Telekihez, 1690. febr. 8. (i. h.); Petrőczi Kata Szidónia levelei Osztrosith Mátyásnak és feleségének, valamint Nádasdyné Tököly Máriának (OL. Nádasdy-cs. levelezések, A.191. és A.344., ill. Eszterházy Pál nádor iratai, 673. cs. 6418.); Petrőczyné Révay Erzsébet levelei férjéhez (KOVÁCS Sándor: II. Petrőczy István és Révay Erzsébet levelei. Pozsony 1916. 26.); Szádeczky regestái (i. h.).

[13] SZENTIVÁNYI Béla: A pietizmus Magyarországon. Száz 1935.

Petrőczi Kata Szidónia 1695 márciusában hagyja el a Felvidéket, ahol csak egy fél évvel korábban is arra panaszkodott, hogy négy leányát nem tudja saját evangélikus hitében nevelni. Itt tehát aligha érhette az a mély hatás, amely élete végéig elkísérte. Minthogy azonban könyvtárában már 1700-ban olyan német könyvek vannak, amelyekről érdemesnek tartja külön végrendelkezni,[14] föl kell tételeznünk, hogy a pietizmus rendszerré rendezett formájával 1695 és 1700 között, az erdélyi szász egyház közvetítésével találkozott. Ez természetszerűleg nem zárja ki azt, hogy gondolatvilágában ne lettek volna már ezt megelőzően is olyan a pietizmussal rokon elemek (érzelmi vallásosság, Jézus-szerelem, misztikus jegyek), amelyeket éppen a pietizmus által igazoltnak látva most már tudatosan szegődött e vallásos irányzat hívévé. Ám ez elemek fölerősödése költészetében csak az 1695 utáni években várható. Az az 5 ima tehát (31–35), amelyekben a Jézus-szerelem, az istenséggel való egyesülés vágya s a misztika stílusjegyei sűrítetten jelentkeznek, minden valószínűség szerint ekkor keletkezett. Alátámasztja ezt az a tény, hogy a Pekry hitehagyását emlegető 33. versre az imént az „1700 előtt" időhatárt állapítottuk meg.

A pietizmus misztikus és individuális jellegéből fakadóan az irodalom terén elsősorban lírai önvallomások és érzelmektől fűtött imák létrejöttének kedvezett. Nem véletlen, hogy Petrőczi Kata költészetében az összesen 11 önmagáért írt ima közül 5 éppen itt csoportosul, a többi 6 pedig szétszórtan, részben világias indíttatásból (5., 13.) született a következő megoszlásban:

1. — Ima Istenhez
2. — Jézust dícsérő fohász
5. — Ima Istenhez férje szabadulásáért
13. — Ima Istenhez férje hűtlensége idején
31. — Ima Istenhez
32. — Ima Jézushoz
33. — Ima Istenhez
34. — Ima Jézushoz
35. — Ima Istenhez
38. — Ima Jézushoz felgyógyulásakor
44. — Ima Jézushoz — fordítás németből

Összevetve a kézirat első részére vonatkozó összes eddig kifejtett adatot: sikerült tehát 3 esetben a biztos, 3 esetben pedig a valószínű keletkezési időt megállapítani. Ezekből a következő kronológiai sort állíthatjuk össze:

3.	—	1681 után
4.	— vsz.	1683 körül
5.	—	1686
11–12.	—	1690
17., 25., 29., 30.	—	1690 után
20.	— vsz.	1690–94 között
31–35.	— vsz.	1695 után
33.	—	1700 előtt

Az itt nem említett versek egymáshoz viszonyított eredeti sorrendjének megállapítására nincs támpontunk, mivel ezekben nincsen olyan utalás, amelyből konkrét eseményre lehetne következtetni; de nincsen olyan sem, amely az itt vázolt kronológiai sort kérdésessé tenné. Eszerint a kéziratnak az 1. kéz által írt része az említett időhatárok között legalább csoportonként megőrizte a versek keletkezésének időrendjét.

Hasonló eredményre juthatunk a második kéz által bejegyzett 9 verset vizsgálva. E 9 vers közül kettő (41., 44.) német egyházi ének fordítása, s összefüggésbe hozható az erdélyi szász egyház által hozzá közvetített hatással, keletkezésük 1695 utánra teendő. Pontosabb datálást enged meg a 38. ének, amely akkor készült, „mikor Isten súlyos nyavalyaba megsegétette". Ez a súlyos nyavalya az agyvérzés volt, amely szebeni rabsága (1704) idején érte őt. A kurucok által elfogott és kuruccá lett Pekry családját ugyanis Rabutin 1703 decemberétől 1704 novemberéig tartotta fogva, noha Pekry, sőt maga Rákóczi is minden követ megmozgatott kiszabadulásuk érdekében. „. . .igen nehezen volt az guttaütésben az feleségem" — írta Pekry felesége rabságáról.[15] E betegségéből nem is épült föl egészen soha, sőt 1706-tól kezdve állapota fokozatosan súlyosbodott. A haláltudatról tanúskodó 42., 43., 45. versek így 1704 utáni, valószínűleg 1706 utáni keletkezést sugallnak.

[14] KIS Bálint: Gróf Pekry Lőrincné végrendelete. TT 1895.
[15] Pekry levelét idézi THALY Kálmán: Irodalom- és míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp. 1889. 147. A levelet nem sikerült megtalálnom.

Részletesebb foglalkozást igényel két vers, a 37. és a 39. Mind tematikájában, mind hangjában, de még kifejezéskincsében is a kettő szorosan összetartozik: mindkettő a közösség szószólójaként a protestánsüldözések ellen tiltakozik. Hangjuk arra késztette Toldyt és Thalyt, hogy a XVII. század utolsó évtizedeire (Szelepcsényi illetve „Kollonich rémuralma" idejére) tegyék a keletkezés idejét.[16]

Meggondolkoztató azonban, hogy a két testvérvers közreöleli az 1704-ben, fölgyógyulásakor írt 38. verset. Bárki, aki nem a szigorú időrend szerint rendezi a verseket, ezt a kettőt föltétlenül egymás mellé tette volna, s nem választotta volna el a Jézusnak hódoló imával. De nem is egyszerűen a protestánsüldözések ellen emeli föl hangját a két vers, hanem — különösen a 39. — a Habsburg-uralommal összeforrott, fegyverrel terjesztett katolicizmus ellen:

39./3. ...Idegen nemzet ven rajtunk,
Jai igen sanyargattatunk...
8. Föltötték hogy háborgatnak
És hitünkbe meg nem hagynak
Fegyverrel arra hajtanak
Az mit magok gondóltanak.
9. Avagy bujdosókká tesznek
Az kik allunk ő ellenek
Minket koldulni kiüznek
Hazánkbul avagy megőlnek.

Petrőczi Kata Szidónia egész költészetében ez az egyetlen alkalom, hogy egy közösség nevében egy közösséghez, egy közösségről szól, hiszen költészetének tárgya eddig kizárólag a költőnő szenvedő szíve volt, csak más-más apropóból elpanaszolva. A közösségi élmény ilyen hirtelen előtérbe nyomulását lehetetlen összefüggésbe nem hoznunk a Rákóczi-szabadságharccal, amelyet a költőnő szívvel-lélekkel pártolt (például Bercsényi szerint az ő személye volt a garancia Pekry hűségére), amely miatt fogságot szenvedett, és amely miatt sok más Rákóczihoz hű családdal együtt három ízben kényszerült elmenekülni Erdélyből. A verseknek van néhány sora, amely arra utal, hogy a költőnő a nemzetet fenyegető veszély, a nép pusztulása miatt fohászkodik Istenhez, s a protestánsok üldözése csak fő bűne a „reank agyarkodó" ellenségnek:

37./3. Föl töttek magokba hogy eltöröllyenek
Ez földnek szinérül semmivé tegyenek
Lelkünk ismeretén *is* urak legyenek...
39./5. Pusztitják édes hazánkat
Elvonnják mi javainkat
Nevetvén mi siralminkat
Czikorgatyák ránk fogokat.
6. Még lelkünkbe *is* gyötrenek
Az igaz hitért gyülölnek...

Az idézett sorok tanúsítják, nem történt más, mint hogy a mélyen vallásos Kata vallásháborúként értelmezte a nemzet függetlenségi harcát. A két verset így elhelyezkedése, tartalma, Petrőczi Kata költészetében újszerű hangja és költői alapállása szerint a Rákóczi-szabadságharc idejéből, körülbelül 1704–1705-ből kell eredeztetnünk.

A versek sorszáma szerint rendezve a kézirat második részéről elmondottakat

37. — 1704 vagy utána
38. — 1704
39. — 1704 vagy utána
40. — ?
41. — 1695 után
42. — 1704 után, vsz. 1706 után
43. — 1704 után, vsz. 1706 után
44. — 1695 után
45. — 1704 után, vsz. 1706 után

Eszerint a kézirat a maga egészét tekintve megőrizte a versek kronológiai sorrendjét.

[16] Bejegyzéseik a kéziratról készült másolaton, HARSÁNYI—GULYÁS: i. m. 453., ill. THALY: i. m. 203.

A versek időrendi viszonyainak tisztázása, mint minden adatföltárás, nem lehet végső célja irodalmi vizsgálatnak, hanem csak a szükséges alapot szolgáltathatja az irodalmi fejlődés pontosabb leírásához, megértéséhez, az esztétikai vizsgálathoz. Szükség volt arra, hogy rögzítsük Petőczi Kata Szidónia verseinek időrendjét, mert csak így tudunk következtetni költői fejlődésére; arra, hogy miként bontakozott ki benne a közösségi énekköltés formakincsét hasznosító, a maga korában páratlanul őszinte lírai tehetség: a XVII. századi magyar irodalmi fejlődés egy járatlanul maradt útja.

S. Sárdi Margit

Petőfi Kördala: palindromon

Az 1843 július-augusztusában, Pesten írott vers keletkezésének körülményei részletesen megvilágította Martinkó András. Kiderítette, hogy a költő stílusparódiának szánta, amellyel általában a korban kedvelt „körök," azaz különféle társadalmi és nemzeti célok előmozdítására létrehozott társulatok ünnepi műfaját, a „kör" céljait fenkölt hangnemben dicsőítő „köréneket" vette célba. Különösen pedig a Kisfaludy Társaság körének-pályázatának nyertesét, Lauka Gusztávot. A paródia kifordítja a fennkölt stílust: teljesen népies nyelven daloltatja a kocsmázó „kört". Fő formai megoldása a gondolatritmus, a lépegető (Martinkó által rakétaelvűnek nevezett) kapcsolásmód.[1]

Ezeket a megfigyeléseket azonban még tovább fejleszthetjük. Ugyanis a parodizáló szándék annyira tökéletes, hogy a „kör" szó kétértelműségét is kihasználja és ezáltal olyan költeményt hoz létre, amely geometriailag is „kör"! Azaz: visszafelé is olvasható. Írjuk le a verset soronként hátulról visszafelé olvasva:

Kördal

5. (1) Iddogálunk a kocsmában,
Iddogálunk naphosszában,
Mig fel nem kötik az állunk,
Hát azért csak iddogálunk.

4. (2) Költeni ha mer, ha nem mer,
Ugy is holtig él az ember.
De a pénzre mi nem nézünk;
Van minékünk egy kis pénzünk.

3. (3) Rá az ember hogy hallgasson?
Nyelves, szájas mind az asszony;
Mert van nékünk feleségünk,
Itt tanyázunk, mert van nékünk.

2. (4) Itt tanyázunk a kocsmában,
Itt tanyázunk nap hosszában.
Mindazáltal itt tanyázunk,
Van minékünk pinczénk, házunk.

1. (5) Meg sem állunk tiz-husz pintig,
Hát azért iszunk mi mindig.
Borba van a kedvmag vetve,
Bus az ember, ha nincs kedve.[2]

A formai bravurt a gondolatritmus, a párosrím és az öt szakú vers teljes szimmetriája teszi lehetővé. A legkisebb egység két sor, egy-egy félstrófa. A tíz egység a gondolatritmus két fajtájára épül — Arany János felosztását alapul véve —, az ellentétesre és az összerakóra.[3]

[1] MARTINKÓ András: Stílus és műfaji szándék. — Kulcs egy Petőfi-vers megértéséhez. — Nyr XCI. 1967. 322—328., kül. 326.
[2] Az eredeti szöveg: Petőfi Összes Művei I. Petőfi Összes Költeményei I. 1838—1844. Sajtó alá rendezte: VARJAS Béla. Bp. 1948. 83. Az írásjeleket a megfordításkor értelem szerint átrendeztük.
[3] ARANY János: A magyar nemzeti vers-idomról. I.

Párhuzamos nincsen, hiszen az stabilitásával gátolná a körforgást. Gondolatritmikus átkötés van a második (ill. negyedik) és a harmadik szakasz között is, valamint az első (ill. ötödik) és a negyedik (ill. második) között. Ezek az átkötések már párhuzamos jellegűek.

Logikailag az egyes szakaszok jellegzetes ál-szillogizmusok. Kitűnően illenek a részeg emberek körben forgó okoskodásaihoz. Kezdődhet pl. tautológikus evidenciával: Bús az ember ha nincs kedve; amelyhez, mint első látszat-premisszához csatlakozik a második: Borba van a kedvmag vetve: és íme a látszat-konklúzió: Hát azért iszunk mi mindig; és a nyomatékosító amplifikáció: Meg sem állunk tíz-húsz pintig. A megfordításban a „logikai" viszony is megfordul, az „azért" immár az előbbi konklúziót minősíti premisszává és viszont.

A központi, harmadik szakasz kitüntetett, ugyanis az ivás okát: a nyelves asszonyt jelöli meg; tőle jobbra és balra az ivás dacból választott színhelyét, az otthon helyett a kocsmát, ill. dacból választott eszközét, a takarékoskodás helyett elvert pénzt látjuk, míg a két — összeérő — szélső szakasz magát az ivás helyzetét, „kedélynemesítő" jellegét, ill. életfogytig tartó mivoltát mutatja be. Rajzzal is szemléltethetjük:

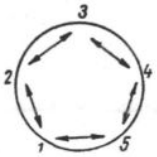

Ebből a szerkezetből az következik, hogy a verset elölről vagy hátulról bármelyik szakasz első vagy utolsó soránál (ha a félstrófákat is figyelembe vesszük akkor a harmadik sornál is) kezdve el lehet kezdeni és körben végig olvasni. A művészileg legépebb olvasatot azonban a következetes, 5—4—3—2—1 strófánkénti visszafelé olvasás adja. Az imént ezt a változatot írtuk le, mivel a kitüntetett, a nyelves asszonyt emlegető harmadik strófa így ismét a középpontba kerül.

Petőfi életművén belül feltétlenül kapcsolatba hozható a verssel az 1840-ből származó *Triolett*, ez a trubadúr lirából származó műfaj, viszont a maga részéről műfajilag rokona a rondelnek és az ennek rövidítéséből keletkezett rondeau-nak. Mindezen formák részben a körtáncban, részben az asztali költészet ókori formájában, a szkholionban gyökereznek. A szkholion minden strófája is önálló egység, egy-egy gondolatot variál, a gondolatritmusra emlékeztető párhuzamossággal. Goethe nyomán a német romantika felettébb kedvelte. Petőfi nem idegenkedett a különös formai megoldásoktól, tanúsítja ezt a későbbi *Frescc-ritornell* is. A *Kördal* a Szotadész hellénisztikus költő által feltalált *palindromon* műfaji családjába tartozik.[4] Általában a betűnként visszafelé olvasható rákversek tartoznak ide: ám még későbbi korban sem ismeretlen a Petőfi által alkalmazott, soronként visszafordítható változat. Reviczky négysorosának címe éppen: *Palindromon.*

Szörényi László

[4] Alex PREMINGER: Encyclopedia of Poetry and Poetics. Princeton, 1965. 596—597.